

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

УДК 811.161.3'276.66378.6

В. У. Русак

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

ВЫВУЧЭННЕ ДЫСЦЫПЛІНЫ «БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)» ЯК ФАКТАР АПТЫМІЗАЦЫІ ВЫШЭЙШАЙ ТЭХНІЧНАЙ АДУКАЦЫІ

Артыкул прысвечаны выяўленню ролі і месца вучэбнай дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» у падрыхтоўцы студэнтаў негуманітарных спецыяльнасцей. Аўтар раскрывае сутнасць такога паняцця, як камунікатыўная кампетэнцыя спецыяліста, і пераканаўча даказвае, што фундаментальная падрыхтоўка выпускнікоў устаноў вышэйшай адукацыі ў наш час патрабуе інтэгрэтыўнасці і гуманітарызацыі адукацыі, пабудовы адукацыйнага працэсу на аснове прыярытэтнай увагі да вывучэння камунікацыі як спецыфічнай сферы зносінаў, да фарміравання камунікатыўнай культуры асобы.

Разглядаюцца пытанні пра неабходнасць арганізацыі вучэбнай камунікатыўнай дзейнасці студэнтаў на аснове мадэлявання сітуацый рознастайных тыпаў, уключаных у кантэкст будучай спецыяльнасці. Прапануюцца метадычныя рэкамендацыі па фарміраванні ў навучэнцаў навыкаў аналітычна-сінтэтычнай перапрацоўкі інфармацыі пры рабоце з навуковым стылем маўлення, па навучанні тэхналогіі напісання навуковага даклада і афармленні справавой дакументацыі.

Аўтар акцэнтуюе ўвагу на тым, што адбор прафесійна накіраванай лексікі, вучэбных заданняў, тэматыкі для дакладаў пры выкладанні дысцыпліны «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» павінен насіць прагматычны, практыка-арыентаваны характар. На думку аўтара, вывучэнне курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» дазваляе фарміраваць узорную моўную асобу высокаадукаванага спецыяліста.

Ключавыя словы: камунікатыўная кампетэнцыя спецыяліста, камунікатыўна значныя веды, маўленчыя ўменні, камунікатыўная культура асобы, прафесійная і справавая камунікацыя, культура маўлення, практыка-арыентаванае вывучэнне роднай мовы.

V. U. Rusak

Belarusian State Technological University

THE STUDY OF THE COURSE “BELARUSIAN LANGUAGE (PROFESSIONAL VOCABULARY)” AS A FACTOR OF OPTIMIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION

The article is devoted to the identification of the role and place of the discipline “Belarusian language (professional vocabulary)” in the training of students of non-humanitarian specialties. The author reveals the essence of such a concept as communicative competence of a specialist, and convincingly proves that the fundamental training of graduates of higher educational institutions now requires the integration and humanization of education, building the educational process with priority attention to the study of communication as a specific sphere of communication, to the formation of a communicative culture of the person.

The question of necessity of the organization of educational and communicative activity of students on the basis of modeling of situations of various types entering into the context of future specialty is considered. Methodical recommendations on formation at pupils of skills of analytical and synthetic processing of information at work with scientific style of speech, on training of technology of writing of the scientific report and registration of business documentation are offered.

The author emphasizes that the selection of professionally directed vocabulary, educational tasks, subjects for reports in the teaching of the discipline “Belarusian language (professional vocabulary)” should be pragmatic, practice-oriented. According to the author, the study of the course “Belarusian language (professional vocabulary)” allows you to form an exemplary language personality highly educated specialist.

Keywords: communicative competence of the specialist, communicative significant knowledge, speech skills, communicative culture of the individual, professional and business communication, speech culture, practice-oriented study of the native language.

Уводзіны. Вывучэнне роднай мовы ва ўстановах вышэйшай адукацыі – з’ява натуральная для большасці студэнтаў, якія пражываюць у заходніх краінах і атрымліваюць адукацыю ў сябе на радзіме. І дзяржаўныя, і прыватныя ўніверсітэты ўключаюць у адукацыйныя праграмы курсы, накіраваныя на ўдасканаленне маўленчых якасцей і пашырэнне ведаў, якія адносяцца да сферы роднай мовы (напрыклад, англійскай). Як правіла, для студэнтаў вывучэнне таго ці іншага курса роднай мовы вызначаецца дабравольным выбарам на падставе ўласнай крытычнай ацэнкі сваіх маўленчых магчымасцей і з улікам тых патрабаванняў, якія прад’яўляюцца будучаму спецыялісту прафесійнай суполкай, рынкам працы. Значная частка студэнтаў зацікаўлена ў наведванні лекцый і семінараў па роднай мове і рыторыцы, паколькі гэтыя заняткі садзейнічаюць больш свабоднай і паспяховай камунікацыі ў розных сферах сацыяльнага ўзаемадзеяння, чым павышаюць шанцы студэнтаў стаць канкурэнтаздольнымі спецыялістамі і максімальна адпавядаць высокім патрабаванням работадаўцаў. Трэба мець на ўвазе, што ў якасці формы конкурснага адбору на вакантныя пасады на Захадзе часта практыкуецца правядзенне інтэрв’ю – дваццаціхвіліннага суб’яседавання па загадзя не падрыхтаванай тэме (з адначасовым відэазапісам), па якім працанаймальнік можа выявіць не толькі ўзровень ведаў прэтэндэнта, але і ацаніць яго вербальна-камунікацыйныя асаблівасці. Вось чаму вывучэнне роднай мовы ў заходніх універсітэтах мае сур’ёзную матывіроўку, носіць масавы характар і з’яўляецца неад’емнай часткай сістэмы вышэйшай адукацыі, якая працуе ў адпаведнасці з сучаснымі адукацыйнымі тэхналогіямі.

Выкладанне беларускай мовы як абавязковай дысцыпліны ва ўсіх вышэйшых навучальных установах Беларусі пачалося з 1992 г. у адпаведнасці з законам «Аб мовах у Беларусі ССР». Пазней у сувязі са спыненнем працэсу беларусізацыі і са значным скарачэннем аўдыторных гадзін на вывучэнне беларускай мовы (са 100 гадзін да 34) з 2000 г. на ўсіх нефілалагічных спецыяльнасцях устаноў вышэйшай адукацыі Беларусі выкладаецца курс «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Наколькі апраўдана ўвядзенне гэтай дысцыпліны ў вучэбныя планы негуманітарных спецыяльнасцей? Ці можам мы пры падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў абысціся без гэтага курса сёння, калі рэзка падае ўзровень элементарнай пісьменнасці і маўленчай культуры сярод выпускнікоў школ? Паспрабуем паразважаць на гэтую тэму, абавіраючыся на факты.

Асноўная частка. Абмеркаванне таго, ці патрэбна родная мова студэнтам тэхнічнага профілю, мэтазгодна пачаць са слоў выдатнага матэматыка, стваральніка неўклідавай геаметрыі Мікалая Іванавіча Лабачэўскага, які ў адной са сваіх прац пісаў: «Як бы там ні было, але трэба прызнаць, што не столькі розуму нашаму, колькі дару слова абавязаныя мы за ўсю нашу перавагу... Слова, нібы промні, перадаюць і распаўсюджваюць святло навукі. Мова народа – сведчанне яго адукаванасці, дакладны доказ ступені яго асветы» [1, с. 41]. Пра важнасць навучання прыгожаму, пісьменнаму, пераканаўчаму маўленню пісаў і А. П. Чэхаў: «Па сутнасці для інтэлегентага чалавека дрэнна размаўляць гэтак жа непрыстойна, як і не ўмець чытаць ці пісаць; у справе адукацыі і выхавання навучанне прыгожаму маўленню трэба лічыць абавязковым» [2, с. 267].

Шырокая фундаментальная падрыхтоўка выпускнікоў УВА ў наш час патрабуе, з аднаго боку, глыбокай спецыялізацыі, а з другога, інтэграцыйнасці і гуманітарызацыі адукацыі, выхавання ў чалавеку культурна-гуманітарнага светаадчування. Не выпадкова ў лік кампе-

тэнцый, якімі павінны авалодаць выпускнікі, у сучасныя адукацыйныя стандарты Рэспублікі Беларусь уключана т. зв. *камунікатыўная кампетэнцыя* – «здольнасць і рэальная гатоўнасць да зносін у адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі, сферай і сітуацыяй, гатоўнасць да маўленчага ўзаемадзеяння і ўзаемаразумення» [3, с. 27]. Сучаснаму грамадству патрабуюцца спецыялісты, здольныя да рэалізацыі высокіх прафесійных якасцей, нараджэння новых ведаў, актыўнага дзелавога супрацоўніцтва і камунікацыі. Гаворка вядзецца пра адукацыю на аснове прыярытэтнай увагі да вывучэння камунікацыі як спецыфічнай сферы зносін, да фарміравання камунікатыўнай культуры асобы [4].

У методыцы выкладання роднай мовы ў якасці тэарэтычных складнікаў камунікатыўнай кампетэнцыі разглядаюцца *камунікатыўна значныя веды* пра сістэму мовы, віды маўленчай дзейнасці, пра адметнасці функцыянавання адзінак мовы ў маўленні. Практычным жа складнікам камунікатыўнай кампетэнцыі лічацца *маўленчыя ўменні* ў рэцэптыўных (слуханне і чытанне) і прадуктыўных (гаварэнне і пісьмо) відах маўленчай дзейнасці.

Многія студэнты, сутыкнуўшыся ва ўніверсітэце з неабходнасцю вывучэння беларускай мовы, здзіўленыя, паколькі думалі, што да гэтай дысцыпліны пасля школы яны больш не вернуцца. Аднак у працэсе навучання ім становіцца зразумела, што камунікатыўна значных лінгвістычных ведаў і ўменняў для свабодных вусных і пісьмовых зносін ім не хапае. Дысцыпліна «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» не мае на мэце праводзіць лікбез (калі правілы не засвоены за адзінаццаць гадоў навучання ў школе, бясконца дабівацца іх засваення не мае сэнсу); праграма дысцыпліны прадумана так, каб не было «таптання на месцы». З гэтай мэтай вялікая лінгвістычная інфармацыя мінімізавана, яскрава структуравана, увага студэнтаў канцэнтруецца на тым, што нараджае тыповыя памылкі.

Так, ва ўмовах незбалансаванага беларуска-рускага двухмоўя ў Беларусі назіраюцца працэсы інтэрферэнцыі (як у беларускім, так і ў рускім маўленні) на фанетычным, акцэнталагічным, лексічным, марфалагічным, сінтаксічным узроўнях. Менавіта таму праграмай прадугледжана азнаямленне студэнтаў з тымі моўнымі фактамі, якія памылкова могуць змешвацца і прыводзіць да зніжэння культуры беларускага і рускага маўлення; акцэнтуюцца ўвага на супастаўленні асобных акцэнталагічных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных норм абедзвюх дзяржаўных моў Рэспублікі Беларусь. Акрамя таго, звяртаецца ўвага і на тыя нормы, парушэнне якіх сустракаецца надзвычай шырока і выяўляецца нават там, дзе гэта недапушчальна – у сродках масавай інфармацыі, на шыльдах афіцыйных устаноў, дарожных знаках і г. д.

Для таго каб камунікацыя ў прафесійнай і справавой сферах зносін была паспяховай, недататкова проста добра ведаць правілы арфаэпіі, марфалогіі, сінтаксісу, неабходна навучыцца карыстацца сваім маўленнем з улікам мноства стылістычных, псіхалінгвістычных, рытарычных фактараў, якія забяспечваюць яго пераканаўчасць і эфектыўнасць. З мэтай набыцця студэнтамі навыкаў прафесійных зносін вучэбную камунікатыўную дзейнасць мэтазгодна арганізоўваць на аснове мадэлявання сітуацый разнастайных тыпаў, уключаных у канэкст будучай спецыяльнасці.

Зыходзячы з таго, што кожнаму студэнту давядзецца працаваць над курсавымі праектамі, дыпломнай работай, навуковымі артыкуламі, а ў прафесійнай дзейнасці ўсім спатрэбіцца ўменне працаваць з дакументамі, асабліва ўвага надаецца мэтанакіраванаму засваенню адметнасцей навуковага стылю, тэхналогіі напісання навуковага даклада і афармленню справавой дакументацыі (навучанне гэтаму ў сярэдняй школе не з'яўляецца прыярытэтнай задачай).

Асноўны від працы пры азнаямленні з навуковым стылем – работа з тэкстамі. Студэнтам прапануюцца заданні, накіраваныя на аналіз моўнага афармлення навуковых тэкстаў, на выяўленне спецыфікі зместу і формы навуковых тэкстаў розных жанраў (артыкулаў, манаграфій, дысертацый, аўтарэфератаў і інш.). Важнае месца адводзіцца заданням, якія маюць на мэце сфарміраваць навыкі аналітычна-сінтэтычнай перапрацоўкі інфармацыі – напісанне анатацый, тэзісаў, рэфератаў. Паколькі важным паказчыкам багатага маўлення прафесіянала з'яўляецца значны запас спецыяльнай лексікі, праграмай прадугледжана выкананне заданняў

на азнаямленне з адметнасцямі тэрмінасістэмы тэхнічнай сферы: разглядаюцца структурныя тыпы тэрміналагічных назваў, мадэлі мнагаслоўных тэрмінаў, спосабы тэрмінаўтварэння; студэнты знаёмяцца з тэрміналагічнымі слоўнікамі (па профілю будучай дзейнасці), складаюць уласныя тэксты з тэрмінамі, наменклатурнымі назвамі і прафесіяналізмамі.

Улічваючы, што найважнейшым складнікам прафесійнай культуры сучаснага спецыяліста з'яўляецца лінгвістычная кампетэнцыя ў сферы справавых зносін, на занятках па дысцыпліне «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» прапануюцца заданні на фарміраванне адпаведных навыкаў і ўменняў. У прыватнасці, акцэнтуюцца ўвага на моўных асаблівасцях афіцыйна-справавога стылю, расказваецца пра кампазіцыю, правілы напісання і афармлення справавой дакументацыі, надзвычай разнастайнай па мэтах і скіраванасці (звяртаецца ўвага на адметнасці структуры і моўных сродкаў такіх дзелавых папер, як заява, даведка, службовая аўтабіяграфія, рэзюмэ, справавая карэспандэнцыя). Культура службовых зносін немагчымая без захавання правіл т. зв. маўленчага этыкету. Веданне этыкетнага мінімуму (стандартнага набору выказаў, якія дазваляюць рэалізаваць камунікатыўную задачу і пры гэтым праявіць ветлівасць) дае магчымасць чалавеку адчуваць сябе ўпэўнена і нязмушана, пазбягаючы камунікатыўных няўдач, таму на занятках прадугледжана выкананне заданняў, накіраваных на засваенне ўстойлівых этыкетных формул і выпрацоўку ўменняў выбару канкрэтных этыкетных выказаў у адпаведнасці з сацыяльным статусам чалавека, яго прафесіяй, узростам, полам, характарам, маўленчай сітуацыяй.

Студэнт з'яўляецца суб'ектам двухбаковай камунікацыі, носьбітам інфармацыі, якую яму неабходна не толькі разумець, але і адпаведным чынам інтэрпрэтаваць. Спецыяльныя веды пра асобую ролю вербальных зносін у прафесійнай дзейнасці навучэнцы атрымліваюць пры азнаямленні з тэмай «Культура маўлення. Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення». У працэсе аўдыторнай і пазааўдыторнай працы студэнты атрымліваюць інфармацыю пра тыя якасці маўлення, якія забяспечваюць камунікатыўную бездакорнасць: дакладнасць («Хто дакладна разважае, той дакладна выкладае»), лагічнасць (валоданне логікай разважання), чысціня (адсутнасць пазалітаратурных моўных сродкаў), выразнасць (наяўнасць сродкаў, якія дазваляюць падтрымліваць увагу і інтарэс у слухачоў/чытачоў), багацце (разнастайнасць маўлення), дарэчнасць (выкарыстанне сродкаў мовы ў адпаведнасці з мэтай і ўмовамі зносін).

Уменне лагічна, эмацыянальна выкладаць думку ў адпаведнасці з тэмай паведамлення, адэкватна даносіць інфармацыю да аўдыторыі – немалаважны складнік агульнай і прафесійнай культуры чалавека. Так, па меркаванні В. Гумбальта, «мова павінна адпавядаць думцы. Думка павінна не адставаць ад мовы, накіроўвацца ад аднаго яе элемента да другога і знаходзіць у мове абазначэнне для ўсяго, што робіць яе звязнай», а «каб адпавядаць мысленню, мова, наколькі гэта магчыма, сваёй будовай павінна адпавядаць унутранай арганізацыі мыслення» [5, с. 345].

Аднак крытычны аналіз маўлення першакурснікаў дазваляе канстатаваць, што ў большасці студэнтаў адсутнічаюць уменні вызначаць мэту і задачы паведамлення, падбіраць аргументаваныя, пераканаўчыя, доказы факты, граматычна фармуляваць вывады і падводзіць вынікі сказанага; назіраецца і слабое валоданне тэхнікай публічнага выступлення. У сувязі з гэтым праграмай прадугледжана правядзенне аўдыторнай і пазааўдыторнай работы па тэме «Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Тэхніка і выразнасць маўлення». Студэнты знаёмяцца з асноўнымі правіламі фармулёўкі тэмы, вызначэння мэтай устаноўкі, падбору і структуравання матэрыялу, а таксама з правіламі авалодання матэрыялам выступлення, з роляй невербальных сродкаў зносін, інтанацыі, дыкцыі, артыкуляцыі, тэмпу маўлення.

Абавязковай атэстацыйнай работай на занятках па «Беларускай мове (прафесійнай лексіцы)» у Беларускім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце з'яўляецца падрыхтоўка даклада і публічнае выступленне з ім перад групай. Для вусных паведамленняў выкладчыкамі прапануюцца такія тэмы, якія забяспечваюць культуралагічны падыход у выкладанні дысцыпліны і пашырэнне агульнагуманітарнага кругагляду студэнтаў тэхнічных спецыяль-

насцей: «Беларусь на карце свету»; «Сімвалы Беларусі»; «Мінск старажытны і сучасны», «Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар», «Святлана Алексіевіч – беларускі лаўрэат Нобелеўскай прэміі па літаратуры», «Ігнат Дамейка – нацыянальны герой Чылі з Беларусі», «Тапаніміка Беларусі», «Узнікненне і фарміраванне тэхнічнай тэрміналогіі (па напрамках спецыяльнасцей)»; «Беларускі тэатр», «Чаму трэба ведаць мову свайго народа?», «Чаму знікаюць мовы?» і інш.

Заклучэнне. Такім чынам, уключэнне ў падрыхтоўку спецыялістаў тэхнічнай галіны прафесійна арыентаванага курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)» мае на мэце сфарміраваць у студэнтаў камунікатыўныя веды, уменні і навыкі. Адна з прафесійна накіраванай лексікі, вучэбных заданняў, тэматыкі для дакладаў носіць прагматычны, практыкаарыентаваны характар. Змест вучэбнага матэрыялу ўлічвае таксама дынаміку моўнай сітуацыі ў рэспубліцы і змены ў характары руска-беларускага білінгвізму. Галоўнай мэтай названага курса з’яўляецца фарміраванне ўзорнай моўнай асобы высокаадукаванага спецыяліста, маўленне якога адпавядае прынятым у адукаваным асяроддзі нормам, адрозніваецца аргументаванасцю, лагічнасцю, доказнасцю, выразнасцю і багаццем.

Літаратура

1. Лобачевский Н. И. О важнейших предметах воспитания // Наука и жизнь. 1976. № 5. С. 41–42.
2. Чехов А. П. Хорошая новость [Электронный ресурс]. URL: http://az.lib.ru/c/chehow_a_p/text_1893_horoshaya_novost.shtml (дата обращения: 17.03.2018).
3. Быстрова Е. А., Львова С. И., Капинос В. И. Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие для студентов педагогических вузов. М.: Дрофа, 2004. 237 с.
4. Богуславский М. М. Культурные ценности в международном обороте. М.: Юристъ, 2005. 427 с.
5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984. 397 с.

References

1. Lobachevskij N. I. About the most important subjects of education. *Nauka i zhizn'* [Science and life], 1976, no. 5, pp. 41–42 (in Russian).
2. Chekhov A. P. *Khoroshaya novost'* [Good news]. Available at: http://az.lib.ru/c/chehow_a_p/text_1893_horoshaya_novost.shtml (accessed 17.03.2018).
3. Bystrova E. A., L'vova S. I., Kapinos V. I. *Obuchenie russkomu yazyku v shkole* [Learning Russian language at school]. Moscow, Drofa Publ., 2004. 237 p.
4. Boguslavskiy M. M. *Kul'turnye tsennosti v mezhdunarodnom oborote* [Cultural values in international circulation]. Moscow, Yurist Publ., 2005. 427 p.
5. Gumbol'dt V. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu* [Selected works on linguistics]. Moscow, Progress Publ., 1984. 397 p.

Інфармацыя пра аўтара

Русак Вольга Уладзіміраўна – кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры беларускай філалогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Свядлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: rusak@belstu.by.

Information about the author

Rusak Vol'ga Uladzimirauna – PhD (Philology), Head of the Department of Belarusian Philology. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, The Republic of Belarus). E-mail: rusak@belstu.by.

Паступіў 24.03.2018